

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-16>

УДК 330.117: 334.711

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ У ХХ–ХХІ СТ.: ДОСВІД ЕКОНОМІЧНОГО РИВКА

GERMANY'S INDUSTRIAL POLICY IN THE TWENTIETH AND TWENTY-FIRST CENTURIES: THE EXPERIENCE OF ECONOMIC BREAKTHROUGH

Видобора Володимир Володимирович

кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний економічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2255-0970>

Vydobora Volodymyr

Odessa National Economic University

У статті проведено історичний екскурс економічного «стрибка» Німеччини в контексті формування промислової політики та наголошено, що в післявоєнний період країна була в дуже занепадомому стані і для виходу з складної ситуації потрібні були кардинальні кроки. Детально проаналізовано стратегічні дії Л. Ерхарда та сказано, що первинним було питання не про швидкість руху, а про якість реформ на основі системного, комплексного характеру ринкових перетворень. Проаналізовано динаміку економічних показників Німеччини на сучасному етапі. Здійснено економіко-математичне моделювання з метою визначення впливу основних факторів функціонування промислової політики на ключових показників економічного зростання Німеччини. Виявлено, що на ріст ВВП країни у період 1960–2020 рр. істотний вплив мали експорт товарів і послуг, а також страхових та фінансових послуг, частка промисловості у ВВП, валові заощадження.

Ключові слова: промислова політика, економічна політика, економічне зростання, «економічне диво», Німеччина.

A historical excursion of Germany's economic "leap" in the context of industrial policy formation is made in the article and it was emphasized that in the post-war period the country was in a very dilapidated state and drastic steps were needed to get out of the difficult situation. L. Erhard's strategic actions are analyzed in detail and it is said that the primary question was not about the speed of movement, but about the quality of reforms based on the systemic, complex nature of market transformations. The main emphasis was on stimulating the production of goods and services by creating long-term framework conditions for economic development in order to increase the efficiency of the economy. Based on the idea of building a free, efficient and at the same time socially fair market system, the concept of Germany's social market economy was able to fill the institutional vacuum of the postwar period, gain widespread recognition of German voters and become a fundamental element of Germany's social and economic system. The dynamics of economic indicators of Germany at the present stage is analyzed. Germany's economic development in the 21st century is studied separately. It is generalized that the indicators and dynamics of growth of the German economy are the largest in the EU. Analyzing the dynamics of change, it can be noted that in 2019 in terms of GDP, Germany ranked 3rd place, and in terms of purchasing power the 5th place. Economic and mathematical modeling by the method of correlation and regression analysis is carried out in order to determine the impact of the main factors of industrial policy on key indicators of economic growth in Germany. It was found that the country's GDP growth in the period 1960-2020 years was significantly influenced by exports of goods and services, as well as insurance and financial services, the share of industry in gross domestic product, gross savings. The practical value of the results of the study lies in the possibility of applying to Ukraine the experience of shaping German industrial policy in the postwar period to create a highly competitive and high-tech industrial economy.

Keywords: industrial policy, economic policy, economic growth, "economic miracle", Germany.

Постановка проблеми. Світова практика високорозвинених країн свідчить, що промислова політика є ключовою для досягнення збалансованого розвитку національної еко-

номіки [1, с. 35]. Найяскравішим прикладом зв'язку промислової політики та економічного зростання продемонструвала Німеччина, яка змогла здійснити так зване «економічне

диво», коли зруйнована, деморалізована повоєнна Німеччина, маючи значні втрати після двох Світових війн, впродовж декількох років змогла закласти економічні основи, які зумовили її стрімкий поступ до економічного лідерства в Європі. Країна зробила глибоку трансформацію, змінивши планову економіку на неоліберально-соціальну модель змішаної економічної системи. Зважаючи на успіхи Німеччини у налагодженні національної економіко-господарської системи, актуальним вбачаємо дослідження еволюції промислової політики країни у ХХ–ХХІ ст. як орієнтиру для відновлення України у повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання економічних трансформацій та розвитку промислової політики в Німеччині досліджувало чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких особливо варто виділити: О. Длугопольського [2], Л. Ерхарда [6], В. Козюка [2], І. Корольова [5], В. Морозова [10], Л. Родіонової [2], Ю. Страгіса [8], Т. Тимошину [9] та ін. Водночас, поза увагою дослідників залишається детальний аналіз факторів впливу промислової політики на економічне зростання Німеччини, як прикладу для формування державної політики індустріалізації країн, що розвиваються.

Формулювання цілей статті: проаналізувати передумови економічного ривка Німеччини під впливом ефективної промислової політики із визначенням ключових факторів індустріалізації, спрямованих на стрімке економічне зростання країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою економічної програми Л. Ерхарда було поєднання приватної власності, свободи діяльності суб'єктів господарювання, вільної конкуренції та ціноутворення з обмеженим державним регулюванням, націленими на розбудову соціально-ринкової економіки. Програма передбачала: збільшення виробництва товарів народного споживання, щоб позбавити конкуренцію, та підвищення рівня зайнятості населення. Господарські реформи Л. Ерхарда охопили грошову і цінову політику (перехід до вільних цін), відродження вільного підприємництва, забезпечення населення продовольчими та споживчими товарами [2, с. 551].

Реформи Ерхарда носили явну ліберальну спрямованість та заперечувала дієвість надмірного державного контролю за економічними процесами. З цього приводу Л. Ерард у своїй промові 21 квітня 1948 р. зазначав: «Ми повинні звільнити економіку від держав-

них обмежень. (...) Ми повинні уникати анархії та держави термітів, (...) оскільки лише держава, яка встановлює свободу та відповідальність громадян, може законно говорити від імені народу [3]».

Політика Л. Ерхарда передбачала низку заходів, зокрема: скасування адміністративних заходів регулювання економіки та, насамперед, цін; податкова реформа стимулювання підприємницької діяльності; заходи щодо формування конкурентного середовища (антикартельного законодавства); стабілізація купівельної сили валюти внаслідок грошової реформи (рис. 1). Розглянемо аспекти основних з них.

Грошово-цінова реформа почалася в червні 1948 р. та мала на меті скорочення обсягу грошової маси, зміни структури державних і приватних боргів, стимулювання економічної стабільності у середньо- та довгостроковій перспективі. На відміну від компромісу між інфляцією та безробіттям, який, як вважається, був парадигмою політики, що діяла в 1960–1970-х роках у США, Великобританії та Франції, бюджетна та монетарна політика мала уникати втручання в становлення цін під дією ринку та конкуренції [4].

Монетарна доктрина соціальної ринкової економіки дотримується цієї лінії аргументації та заперечувала використання монетарної політики для стимулювання сукупного попиту, адже монетарне втручання розглядалося не що інше, як прихована передача багатства одних на користь інших. Зважаючи на це, було здійснено лібералізацію цін (ліквідовано державний контроль за цінами, регулювання заробітної плати), проте ціни на продукти харчування, пальне, електроенергію, квартплату продовжували контролюватися. Друкували «Каталоги цін». Закони карали за необґрунтоване їх підвищення [2, с. 551].

Заробітну плату в Німеччині підвищували відповідно до зростання продуктивності праці та обсягів виробництва. Одночасно у процес вироблення господарсько-політичних рішень залучалися спілки роботодавців та профспілки: у рамках запровадженого Законом про стабільність «узгодженої дії» представники роботодавців, профспілок та держави мали погоджувати динаміку заробітної плати та доходів із загальноекономічними цільовими установками [5, с. 391].

Відродженню вільного підприємництва сприяла система законів, що регулювала кредитну, податкову, антимонопольну, антикартельну діяльність.

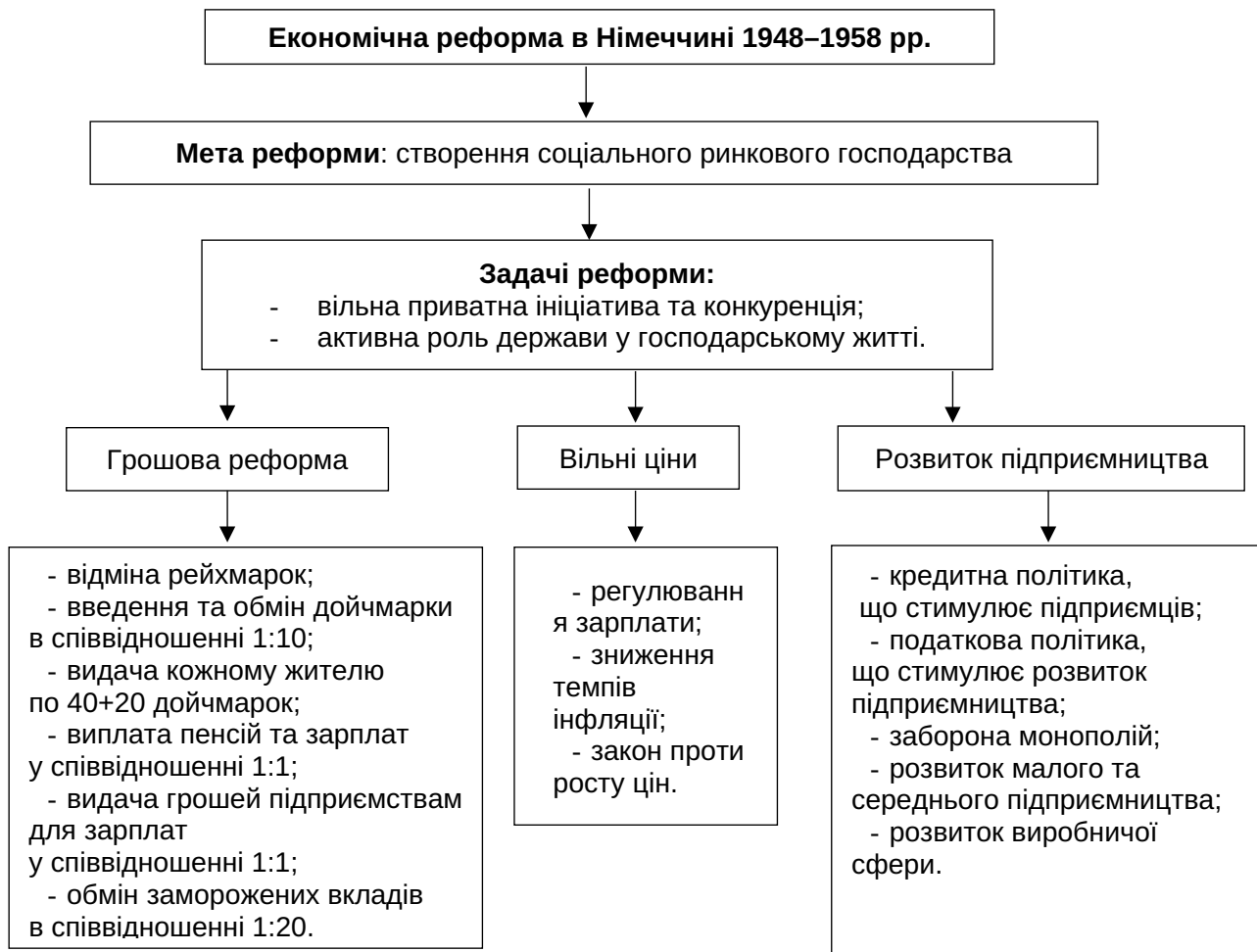

Рис. 1. Головні кроки економічної реформи в Німеччині 1948–1958 роках

Джерело: розроблено автором

Як наслідок, уряд здійснив демонополізацію виробництва. Концерни перетворилися на акціонерні товариства з символічним капіталом 100 тис. марок. Вони укладали договори про оренду з попередніми власниками, підпорядковуючись Опікунському управлінню – офіційній державній установі.

У банківській системі замість Німецького, Дрезденського і Комерційного банків було створено 30 самостійних банків. Уряд демонтував систему державного контролю за економікою. Регулювання здійснювали шляхом субсидювання, надання дешевих кредитів, податкових пільг. Конверсія мілітаризованої економіки – це важливий чинник зростання промислового виробництва. У 1948–1949 рр. зменшили податки. Наприкінці 1949 р. обсяги промислового виробництва Західної Німеччини досягли рівня 1936 р. (найвищих показників довоєнного періоду), а у кінці 1950 р. перевищили його на 14,4%. У 1951–1952 рр. почалося зниження цін при зростанні заробітної

плати, практично зникло безробіття. Важливе значення мала система соціального страхування, куди спрямовували 15% національного доходу.

Розвиток економіки ФРН (утворено навесні 1949 р.) у 1950–1960-х рр. визначала політика утвердження соціально-ринкового господарства, завданням якої було забезпечення добробуту для всіх, перетворення громадян у власників, побудова «народного капіталізму». Так, середини 1950-х років ФРН вступила в смугу безперервного економічного зростання, що тривало майже до кінця 60-х років, тобто близько 20 років. У 1957 р. безробіття впало до 367 тис. чоловік, або 1,8%, країна досягла практично повної зайнятості, почав відчуватися дефіцит робочої сили. Німеччина почала залучати робочу силу з Югославії, Італії та Туреччини.

У 1949 р. було досягнуто ВВП рівня 1936 р. [6], до 1956 р. (за 8 років) цей рівень 1950 р. було подвоєно, а ще за 8 років до 1963 р. показ-

ник ВВП вдвічі перевищив значення 1956 р. [7]. У цей час середні темпи зростання економіки становили близько 9%. За період з 1950 по 1957 р. обсяг інвестицій у Німеччині збільшився на 81% (для порівняння, в Англії та Франції – на 43 та 47%, відповідно) [8]. При цьому особлива увага приділялася розвитку металургії, хімічної промисловості, машинобудування, легкої, переробної промисловості. Проводилася конверсія військових заводів. Держава впроваджувала програми перенавчання робочої сили.

Також вирішальну роль розвитку промисловості у ФРН зіграв бурхливий науково-технічний прогрес, створення нових технологій. За період 1960-их років загальні витрати на науку та конструкторські розробки зросли в 5,2 рази, а для запобігання «відпливу мізків» уряд вживав заходів щодо підвищення оплати праці вчених [9, с. 312–332].

На процес відтворення суттєво впливало державне регулювання економіки. Воно ґрунтувалося на неоліберальних принципах, за якими держава встановлює правила для вільної конкуренції приватних суб'єктів господарювання. Основна форма впливу держави на соціально-економічний розвиток – бюджетно-податкова. Так, у 1950 р. капіталовкладення держави в загальних валових інвестиціях становили 11,4%, у 1970 р. – 16,2%. Загалом державні інвестиції становили 33,6% інвестицій у національне господарство ФРН. Держава постійно збільшувала закупівлі товарів і послуг.

Важливим чинником впливу на розвиток господарства ФРН була державна власність. Наприкінці 1950-х рр. держава контролювала 13% основного капіталу акціонерних компаній, 26,2% видобутку кам'яного вугілля, 15,2% нафти, 36,3% залізної руди, 45,3% цинку, 44,6% виробництва легкових автомобілів. Державний капітал функціонував у галузях, що виробляли промислову сировину для інших галузей, потребували значних вкладень з повільним оборотом капіталу. Низькі ціни на електроенергію та сировину сприяли зростанню прибутків приватних фірм. Значна увага приділялася збалансованим за доходами і видатками державним бюджетам. Понад 80% бюджетних видатків спрямовувалися на соціальні потреби, інвестиції здійснювалися за рахунок підприємницького прибутку та банківського кредиту з низькою ставкою процента [2, с. 552].

Тож, швидко зростання економіки Німеччини – з початку реформ знадобилося близько

12 років, щоб пройти шлях від повної розрухи до лідерства у світовій економіці – стало основою так званого «економічного дива». Його складовими були: зростання темпів економічного розвитку, високий рівень інвестицій у промисловість, зростання продуктивності праці, ліберальна зовнішньоторговельна політика, висока конкурентоспроможність експортної продукції. Проте успіх здійснених реформ не був би можливим без професійної та цілеспрямованої економічної політики, у тому числі промислової, достатнього розвитку ринкових та політичних інститутів, працьовитості німецького народу.

У 1970–2000 рр. економіка Німеччини характеризується не такими стрімкими темпами росту, посиленням безробіття, зростанням державного боргу. Незважаючи на це, країна зберігає лідируючі позиції щодо рівня розвитку національної економіки в межах ЄС, а промислові здобутки країни, закладені у 50-их роках минулого століття, не втрачають своєї цінності для світової економіки.

На сучасному етапі держава все ж зберігає певний вплив на промисловий розвиток за рахунок: податкової та бюджетної політики, націленої для регулювання регіональної інвестиційної політики (земельні податкові надходження, відрахування з федерального бюджету); інвестицій в наукомісткий сектор; субсидування стратегічно важливих галузей економіки.

Наразі показники і динаміка росту німецької економіки є найбільшими в ЄС. Аналізуючи динаміку змін, можна відмітити, що в 2020 р. в за показником ВВП Німеччина займала 3 місце, а за купівельною спроможністю – 5 місце. При обмежених сировинних ресурсах економіка Німеччини орієнтована на експорт. Визначальним фактором у досягненні високої конкурентоспроможності готової продукції є її висока якість. Це дозволило Німеччині збільшити експорт до 33% ВВП. Німеччина вивозить з країни машини, транспортні засоби, хімікалії, метали, харчові продукти і текстиль. Найбільшими партнерами є країни Європейського Союзу (Франція – 75 млрд євро, Великобританія – 61 млрд євро), США, Індія, Китай і країни Східної Європи.

Структура і динаміка змін ВВП Німеччини за 2019–2020 рр. така: сфера послуг – 52,4% (фінансово-кредитні, орендні та консалтингові послуги 27,6%, державні та приватні послуги – 22,9%), виробництво – 23,7%, торгівля, транспорт і готельний бізнес – 19,1%,

будівництво – 5,4%, сільське та лісове господарство, рибальство – 0,2%.

Динаміка зміни зовнішньоторговельного обороту Німеччини (товарами і послугами), за даними Євростату така: в 2010 р. складав 1 трлн 845 млрд євро (експорт – 986 млрд, імпорт – 859 млрд євро), у 2011 р. – 1 трлн 995 млрд, у 2012 р. – 2 трлн 088 млрд, у 2013 р. – 1 трлн 745 млрд, у 2014 р. – 2 трлн 112 млрд, у 2015 р. – 2 трлн 341 млрд, у 2016 р. – 2 трлн 377 млрд, у 2017 р. – 2 трлн 413 млрд, у 2018 р. – 2 трлн 483 млрд, у 2019 р. – 2 трлн 611 млрд, у 2020 р. – 2 трлн 980 млрд євро.

Найважливішими товарними групами у структурі німецького експорту в 2020 р. були: обладнання машинобудівного комплексу (28,0%), засоби наземного транспорту (21,3%), продукція хімічної (13,2%) та металургійної промисловості (8,3%). Основними статтями імпорту у 2020 р. виступають: продукція машинобудування (23,1%), мінеральна сировина та енергоносії (16,8%), комплектуючі для автопромисловості (12,1%), недорогі цінні метали (8,8%).

Тож державна підтримка виробництва в Німеччині носить комплексний характер, а промислова політика спрямована виключно на створення умов для сталого розвитку найперспективніших галузей промисловості. Уряд Німеччини послідовно відмовляється від протекціоністських заходів підтримки промисловості, керуючись принципами соціальної ринкової економіки, відповідно до яких держава обмежується створенням рамкових умов для успішного розвитку промисловості; формуванням для підприємств та їхніх працівників умов для чесного та прозорого ведення конкуренції на міжнародних ринках; відмови від прямого державного втручання. Розвиток конкуренції є одним із пріоритетів німецької політики у сфері підтримки промисловості. Крім того, сучасна промислова політика ФРН полягає у створенні передумов для розвитку інновацій та конкурентоспроможного виробництва [10].

Загалом, щоб виявити фактори, які найбільше обумовили можливість «економічного дива» в Німеччині, здійснимо кореляційно-регресійних аналіз залежності стану розвитку

Таблиця 1

Параметри моделі визначення кореляційного зв'язку між ВВП Німеччини і факторами впливу

Рік	ВВП у поточних цінах, млрд дол. США	Експорт товарів і послуг, % ВВП	Частка промисловості у ВВП, %	Рівень інфляції, %	Залучення ПП, % від ВВП	Вілові заощадження, % до ВВП	Частка страхових та фінансових послуг у експорті, %
	у	х1	х2	х3	х4	х5	х6
1960	200,00	14,8	34,9	.*	-	-	-
1965	215,00	15,0	35,5	-	-	-	-
1970	215,84	15,1	37,5	7,6	0,4	26,1	-
1975	490,64	17,1	36,0	5,7	0,1	20,0	0,9
1980	950,29	18,6	35,1	5,5	0,0	19,4	1,1
1985	732,54	22,9	31,7	4,2	0,1	20,3	0,7
1990	1772,00	22,8	33,5	3,4	0,1	24,4	0,8
1995	2586,00	22,0	29,8	2,0	0,5	23,0	9,2
2000	1943,00	30,8	27,7	-0,5	12,8	22,7	12,0
2005	2846,00	38,1	26,4	0,4	2,1	24,1	12,8
2010	3396,00	42,6	26,8	0,6	2,5	25,8	14,1
2015	3356,00	46,9	27,1	1,9	1,9	28,3	12,3
2020	3846,00	43,4	26,5	1,6	2,9	28,1	13,5

* тут і далі в таблиці: дані за відповідний рік відсутні

Джерело: складено автором за даними [11]

Таблиця 2

Результати кореляційно-регресійного аналізу (ймовірність $\alpha < 0,05$, $N = 13$)

Змінна	Коефіцієнт кореляції, r	Множинний коефіцієнт кореляції, R	Коефіцієнт детермінації, R^2	Нормований R^2	Стандартна помилка	Критерій Фішера, $F_{кр.}$	Критерій Фішера, $F_{розрах.}$	Критерій Стьюдента, $t_{кр.}$	Критерій Стьюдента, $t_{розрах.}$	Р-значення
Німеччина										
x_1	0,926	0,926	0,858	0,845	12,88	4,67	66,641	2,18	8,16	0,000
x_2	-0,917	0,917	0,840	0,826	38,97	4,67	57,795	2,18	-7,602	0,000
x_3	-0,418	0,418	0,175	0,100	143,69	4,67	2,332	2,18	-1,527	0,155
x_4	0,318	0,318	0,101	0,020	111,32	4,67	1,241	2,18	1,114	0,289
x_5	0,656	0,656	0,430	0,378	32,82	4,67	8,301	2,18	2,88	0,015
x_6	0,925	0,925	0,856	0,843	24,81	4,67	65,477	2,18	8,092	0,000

Джерело: власні розрахунки автора

економіки від низки макроекономічних показників, що базується на наступних змінних: валовий внутрішній продукт у поточних цінах, млрд дол. США (y); експорт товарів і послуг, % ВВП (x_1); частка промисловості у ВВП, % (x_2); рівень інфляції, % (x_3); залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), % від ВВП (x_4); валові заощадження, % до ВВП (x_5); частка страхових та фінансових послуг у експорті, % (x_6). Часовий період, обраний для аналізу охоплює період 1960–2020 років (табл. 1).

Щоб визначити фактори, які суттєво впливають на результативний показник, встановимо ті з них, які мають найбільший вплив і мають найщільніший зв'язок із залежною змінною y , враховуючи мультиколінераність (наявність лінійної залежності між двома або більше факторними змінними у регресивній моделі, що робить її неправильною). Перевірка отриманих даних на статистичну значущість проведена за допомогою критерія Стьюдента (t), а адекватність моделі оцінена за допомогою критерія Фішера (F) (табл. 2).

Отримані результати дозволили виявити, що на ріст ВВП у період 1960–2020 рр. істотний вплив мали такі показники, як: частка екс-

порту товарів і послуг у ВВП, частка промисловості у ВВП, валові заощадження, експорт страхових та фінансових послуг. Це відповідно підтверджено практикою стрімкого промислового розвитку (та навіть кризою перевиробництва), експорт орієнтованою політикою та достатнім розвитком фінансового сектору країни.

Висновки. З'ясовано, що успіх економічної політики Німеччини у другій половині ХХ ст. був пов'язаний із застосуванням принципів соціальної ринкової економіки, відповідно до яких держава обмежується створенням рамок умов для успішного розвитку промисловості; формуванням для підприємств та їхніх працівників умов для чесного та прозорого ведення конкуренції на міжнародних ринках; відмови від прямого державного втручання в економічні процеси, окрім контролю рівня інфляції та безробіття. Головним завданням промислової політики Німеччині є створення висококонкурентного промислового сектору. Водночас, досвід повоєнного відродження економіки Німеччини має вагому цінність для України, зважаючи на існуючі в країні суспільно-економічні та воєнно-політичні реалії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Видобора В. В. Науково-теоретичні засади промислової політики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2020. Випуск 45. С. 35–39.
2. Історія економіки та економічної думки : підруч. / В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, О. В. Длугопольський [та ін.] ; за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.
3. Quoted by Fabrice Pessin, Christophe Strassel, *Le modèle allemand en question*. Paris : Economica, 2006.

4. Fabre A. (2012). The German Economic Model: a strategy for Europe? *Fondation Robert schuman. European issues*, no. 237.
5. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И. С. Королева. Москва : Юристъ, 2003. 604 с.
6. Эрхард Л. Благополучие для всех. URL: http://www.vixri.ru/d/Erxard%20Ljudvig%20_Blagosostojanie%20dlja%20vsex..pdf (дата звернення: 03.02.2022).
7. Statistisches Bundesamt. URL: https://www.destatis.de/SiteGlobals/Forms/Suche/EN/Expertensuche_Formular.html?dateOfIssue_dt=older&templateQueryString=gdp++Germany (дата звернення: 03.02.2022).
8. Страгис Ю. П. История экономики. Москва : «Велби», 2007. 528 с.
9. Тимошина Т. М. Экономическая история зарубежных стран. Москва : Юстицинформ, 2003.
10. Морозов В. С. Сучасний механізм регулювання сфери промисловості у ФРН. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Економіка*. 2013. Вип. 6. С. 63–70.
11. The World Bank (2022). Indicators. URL: <https://data.worldbank.org/indicator> (дата звернення: 03.02.2022).

REFERENCES:

1. Vydobora V. V. (2020) Naukovo-teoretychni zasady promyslovoi polityky [Scientific and theoretical fundamentals of industrial policy]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, no. 45, pp. 35–39. (in Ukrainian)
2. Koziuk V. V. (Ed.), Rodionova L. A. (Ed.), Dluhopolskyi O. V. et al. (2015) *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky* [History of economics and economic thought]. Ternopil: TNEU. (in Ukrainian)
3. Quoted by Fabrice Pessin, Christophe Strassel (2006). Le modèle allemand en question. Paris: Economica.
4. Fabre A. (2012) The German Economic Model: a strategy for Europe? *Fondation Robert schuman. European issues*, no. 237.
5. Korolev I. S. (Ed.) (2003) *Mirovaya ekonomika: global'nye tendentsii za 100 let* [The world economy: global trends for 100 years]. Moscow: Yurist, 604 p. (in Russian)
6. Erxhard L. *Blagosostoyanie dlya vsekh* [Welfare for all]. Available at: http://www.vixri.ru/d/Erxard%20Ljudvig%20_Blagosostojanie%20dlja%20vsex.pdf (accessed: 03.02.2022). (in Russian)
7. Statistisches Bundesamt. Available at: https://www.destatis.de/SiteGlobals/Forms/Suche/EN/Expertensuche_Formular.html?dateOfIssue_dt=older&templateQueryString=gdp++Germany (accessed: 03.02.2022)
8. Stragis Yu. P. (2007) *Istoriya ekonomiki* [History of Economics]. Moscow: «Velbi». (in Russian)
9. Timoshina T. M. (2003) *Ekonomicheskaya istoriya zarubezhnykh stran* [Economic history of foreign countries]. Moskva: Yustitsinform. (in Russian)
10. Morozov V. S. (2013) Suchasnyi mekhanizm rehuliuвання sfery promyslovosti u FRN [Modern mechanism for regulating industry in Germany]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 6, pp. 63–70. (in Ukrainian)
11. The World Bank (2022). Indicators. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator> (accessed: 03.02.2022) (in Ukrainian)